

Artykuły

Karolina Buczkowska, Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu

Literatura podróżnicza faktu niedocenianą niszą turystyki literackiej

Słowa kluczowe: turystyka kulturowa, literatura podróżnicza, turystyka literacka, turystyka biograficzna, podróżopisarstwo, nisza.

Streszczenie

Autorka artykułu zwraca uwagę na konieczność dostrzeżenia literatury faktu z zakresu podróżopisarstwa przez polskich turystów oraz organizatorów i propagatorów turystyki – mowa tu w szczególności o opisach podróżniczych zwanych gatunkowo „podróżą”, jak również o: diariuszach/dziennikach podróży, itinerariach/itinerariuszach, listach z podróży, pamiętnikach, reportażach podróżniczych, a także kronikach, relacjach i wspomnieniach (gatunki te są w artykule scharakteryzowane) – ze względu na fakt, iż obecnie ta forma turystyki literackiej jest całkowicie nieobecna na rodzimym rynku turystycznym, a stanowi niezwykle ciekawe źródło wiadomości dla osób lubiących podróżować po świecie w niebanalny sposób bądź będących turystami kulturowymi.

Ponadto w artykule zamieszcza propozycje tras turystycznych oparte o literaturę podróżniczą faktu autorstwa polskich podróżników bądź dostępną w języku polskim. Trasy podzielone są na dwie grupy:

- a) trasy prowadzące do wybranych miejsc na świecie i obejmujące określoną tematykę, opracowane na podstawie wybranych utworów podróżniczych;
- b) trasy biograficzne śladami znanych pisarzy-podróźników w oparciu o książki będące zapisem ich kolejnych podróży.

Wprowadzenie

Dzięki zamięłowaniu do literatury niezmiernie rzesze turystów nieustannie odbywają podróże w poszukiwaniu magicznych miejsc znanych z kart książek, podążają śladami ulubionych twórców, spełniają swe marzenia o literackich przygodach. Dzięki takim osobom nieustannie rozwija się turystyka literacka (i związana z nią turystyka biograficzna), będącą jedną z form turystyki kulturowej.

Popularność tego rodzaju turystyki i związane z nią stąpanie po miejscach utrwalonych w literaturze wynika m.in. z faktu, iż (mówiąc językiem poetyckim) są na świecie miejsca „ukryte dla lotu ptaka i magiczne jak ich opisy na stronach arcydzieł literackich” [Czapińska 2002, s. 9], Miejsca te turyści chcą poznawać, konfrontując jednocześnie znane im literackie mity z zastaną na miejscu rzeczywistością. Ponadto, podróżują także zgodnie ze słowami Johanna Wolfganga von Goethe, który powiedział: „*Kto poetę chce zrozumieć, musi pojechać do jego kraju*”.

Przygoda czytelników z podróżami zaczyna się jednak bardzo często od lektury książek podróżniczych, gdyż z nich zazwyczaj „...czerpiemy natchnienie, pomysły do pieszych wędrówek. I nieważne, czy są to książki Arkadego Fiedlera, przygody Tomka Wilmowskiego, czy pamiętnik Marco Polo. Każdy ma tę jedną swoją książkę, dzięki której zatęsknił za dalekim oceanem lub bliskim lasem. Każdy ma swój kanon książki podróżniczej” [Podróże z...].

Turystyka literacka i biograficzna

Turystyka literacka zwana jest też literacką turystyką kulturową [Buczkowska 2008, s. 58-59, częściowo za: Butlerem 2000 i Zmyślonym 2001] i stanowi formę turystyki kulturowej, której główną motywacją jest docieranie do określonych miejsc związanych w

różnorodny sposób z literaturą (literaturą piękną i literaturą faktu), umożliwiającą szeroki kontakt z kulturą i która realizowana jest poprzez:

zwiedzanie i poznawanie rzeczywistych miejsc związanych z dziełami literackimi i ich bohaterami, podążanie śladami tych bohaterów (tak fikcyjnych, jak i prawdziwych);

poszukiwanie nieistniejących miejsc, opisywanych na kartach książek i konfrontowanie mitów literackich z rzeczywistością;

zwiedzanie domów pisarzy i poetów, muzeów biograficznych, miejsc ich twórczości oraz czasowych pobytów;

docieranie do miejsc nawiązujących do osób pisarzy, poetów, postaci i wydarzeń literackich, takich jak: muzea literackie, pomniki, tablice pamiątkowe, nagrobki, epitafia, popiersia, centra literackie itp.;

wyjazdy w celu udziału w różnorodnych imprezach literackich, takich jak: Dni Książki, Biennale Książki, wręczenia nagród literackich, targi książki, wystawy literackie, rajdy literackie, spotkania z pisarzami, poetami oraz pisarzami-podróżnikami;

zwiedzanie muzeów i pracowni związanych z procesem wytwarzania książek (muzea piśmiennictwa, muzea drukarstwa, introligatornie, drukarnie).

Z turystyką literacką ściśle wiąże się także turystyka biograficzna definiowana jako [Buczowska 2008, s. 57-58] odwiedzanie miejsc związanych z życiem i działalnością ludzi – jednostek wybitnych, znaczących czy bliskich szerszemu gronu odbiorców, a także znanych tylko wybranym kręgom kulturowym, wśród których obecni są w dużej mierze m.in. pisarze i poeci (także pisarze-podróżnicy). Zainteresowaniem turystów cieszą się zarówno miejsca odnoszące się do postaci żyjących, jak i nieżyjących. Przedmiotem uwagi stają się domy rodzinne, miejsca zatrzymań, letnie czy zimowe rezydencje, pracownie, miejsca pracy, ulubione lokale, miejsca narodzin, ślubów, śmierci oraz trasy odbytych podróży.

Typologia literackich wyjazdów turystycznych przedstawia się następująco:

a) wycieczki śladami bohaterów książek oraz wyjazdy do związanych z nimi miast lub krajów (często miejsca te są równorzędnymi bohaterami); inspiracją do organizowania takich wycieczek są: powieści podróżnicze i szkice podróżnicze (książki z zakresu tzw. „podróży literackiej”); wybrane powieści obyczajowe, historyczne, kryminalne, thrillery, książki przygodowe (zwłaszcza młodzieżowe) itd. oraz utwory poetyckie;

b) wyjazdy do miejsc związanych z życiem i twórczością pisarzy: ich domy – byłe i obecne, miejsca zatrzymań, muzea biograficzne, miejsca pamięci oraz wycieczki śladami podróżujących poetów i pisarzy;

c) wizyty w literackich placówkach muzealnych, parkach i centrach literackich oraz muzeach i pracowniach powiązanych z literaturą od strony technicznej (muzea piśmiennictwa, drukarstwa, drukarnie);

d) udział w literackich imprezach turystycznych: Dniach Książki, wręczeniach nagród literackich, targach książki, wystawach literackich, rajdach literackich, imprezach organizowanych w muzeach tematycznych, spotkaniach z pisarzami i poetami itp.

Specyfika literackiej turystyki kulturowej sprawia, iż forma ta wymaga od uczestniczącego w niej turysty znajomości wybranych dzieł literatury oraz określonej wiedzy, postawy, umiejętności percepcyjnych, czy zainteresowań – jest wśród nich czytanie książek, śledzenie biografii poetów i pisarzy, znajomość geografii, zamiłowanie do wartościowych podróży.

Według P. Zmyślonego [2001, s. 23] turysta uprawiający turystykę związaną z motywacjami literackimi to osoba wrażliwa, świadoma, zainteresowana odwiedzanymi miejscami i obiektami, nastawiona na wzbogacenie swojej wiedzy i świadomości kulturowej. Jednocześnie jest to klient i turysta wymagający, tak więc, by zaspokoić jego potrzeby intelektualne, niezbędna jest wysoka jakość usług oraz zakres i poziom przekazywanych mu informacji o obiektach, postaciach, utworach, ekspozycjach.

Literatura podróżnicza a turystyka

Literacka turystyka kulturowa jest obecna bardzo silnie we współczesnym świecie (w tym w Polsce). Istniejące jednak literackie szlaki i trasy turystyczne, oferty biur podróży i innych organizatorów turystyki w tym zakresie, jak również wszelkie pozostałe przedsięwzięcia literacko-turystyczne, odnoszą się w głównej mierze do tzw. „podróży literackiej”, czyli utworów fikcyjnych, wymyślonych całkowicie przez pisarza. Także turyści indywidualnie rzadko sięgają po literaturę faktu związaną z podróżami autentycznymi, odbytymi przez znanych i mniej znanych podróżników. A tak przecież być nie musi i wręcz nie powinno. W chwili obecnej bowiem, gdy przed turystami nie stoją praktycznie żadne trudności związane z organizacją wyjazdów – nawet tych najbardziej egzotycznych – wystarczy sięgnąć po jedną z książek podróżniczych faktu i wyruszyć śladami jej bohaterów – najczęściej narratorów – w świat. Turyści korzystać mogą nie tylko z typowych opisów podróżniczych, ale także z publikowanych diariuszy/dzienników podróży, itinerariów/itinerariuszy, listów z podróży, pamiętników, reportaży podróżniczych, a także kronik, relacji i wspomnień (wspomniane gatunki literackie omówione są w dalszej części artykułu). Skorzystać można zarówno z najnowszych pozycji, jak również próbować podróżować w oparciu o opisy wypraw sprzed kilkudziesięciu, a nawet kilkuset lat. Tworzenie wypraw i szlaków w oparciu o literaturę faktu przez wybrane biura podróży czy touroperatorów mogłoby stać się konkurencyjną ofertą na rynku turystycznym. W chwili obecnej obserwuje się bowiem wśród turystów tendencję do poszukiwania egzotycznych przygód, turystyki na wysokim poziomie, niebanalności, wiecznie nowych form. Wyprawy śladami wielu opisanych na łamach licznych książek przygód znanych pisarzy-podróźników lub podróżników, których przygody ktoś opisał, mogłyby zainteresować tych wszystkich, dla których zwykle wycieczki objazdowe w ramach literackiej turystyki kulturowej to za mało. Ta znana tradycyjna forma turystyki mogłaby więc rozszerzać się, pozyskiwać nowych zwolenników i zyskiwać miano turystyki przygodowej. Od obecnie dominującej formy turystyki literackiej różniłoby ją także to, że zamiast konfrontacji mitu literackiego z rzeczywistością, turyści mieliby możliwość konfrontowania rzeczywistości zastanej z zastaną przez podróżnika pewien czas wcześniej. Wyprawy, o których mówię mogłyby rozwijać się w dwóch kierunkach:

1. kierowałyby się do wybranych miejsc na świecie w obrębie określonej tematyki – proponowane tu szlaki opracowywane byłyby na podstawie wybranych utworów różnych autorów (podróźników i pisarzy-podróźników)

2. prowadziłyby śladami znanych pisarzy-podróźników w oparciu o książki będące zapisem ich kolejnych podróży – dodatkową atrakcją dla turystów mogłoby być organizowanie wypraw we współudziale z żyjącymi i nadal podróżującymi autorami tych książek.

W związku z tym, że literatura faktu w zakresie podróży jest bardzo bogata, propozycje organizatorów turystyki literackiej w tym zakresie są także nieograniczone – zarówno pod względem miejsca docelowego wyprawy, czy samej trasy, jak również czasu i długości jej trwania, rodzaju używanego transportu, wielkości grupy, stopnia trudności, sposobu doboru uczestników itd. W dalszej części artykułu zawarłam zarys i wstępną propozycję wspominanych tras, odnosząc się do książek polskich i zagranicznych autorów (dostępnych w języku polskim), napisanych w różnych okresach historycznych i generalnie bardzo różnorodnych.

Przegląd gatunków literackich literatury podróżniczej (faktu i fikcji)

Literaturą podróżniczą nazywa się najogólniej wszystkie utwory literackie, których głównym tematem jest podróż, wędrowanie pełne trudu, przygód, opisów nieznanymi krajami, miast, ludzi, obyczajów, religii, zabytków, historii, kultury oraz przeżyć wewnętrznych podróżnika [Olinkiewicz i in. 1999]. Często zwrotowi temu towarzyszy określenie:

podróżopisarstwo, będące nazwaniem czynności związanej z opisywaniem podróży (tak realnych, jak i fikcyjnych).

W związku z faktem, że podróżopisarstwo sięga swymi korzeniami już czasów starożytnych i od setek już lat jest niezwykle popularną formą pisarską, nie brakuje w zasobach literatury światowej dzieł tego gatunku. W XVIII w. narodziło się, a w XIX w. rozwinęło, odrębne wręcz na nie określenie, jakim jest „**podróż**” [Kamionka-Straszakowa, w: Bachórz, Kowalczykowska 1991, s. 698]. Miało ono następujące dwa znaczenia:

1) określało opis podróży mający charakter dokumentu prywatnego lub publikowanego, który mógł przyjmować postać gatunkową lub formę podawczą diariusza, kroniki, listów, relacji, itinerarium, wspomnień lub pamiętnika podróży, z czasem także reportażu; opis podróży wiązał się z autentycznym wyjazdem, odbytym przez kogoś naprawdę;

2) określało utwór literacki reprezentujący postać gatunkową podróży, przybierający formę opisu podróży lub posługujący się tematem podróży jako głównym wątkiem fabularnym bądź schematem kompozycyjnym. „Podróż” w tym znaczeniu była jedynie fikcją literacką.

Termin „**podróż**” obecny jest w literaturze do dnia dzisiejszego i współcześnie określa:

1) dokumentarny opis lub prawdziwą relację z podróży rzeczywistej, opowiedzianej przez jej uczestnika oraz 2) tzw. „podróż literacką”, czyli szkic podróżniczy lub powieść podróżniczą, odwołującą się także lub wyłącznie do fikcji i podporządkowaną bardziej kryteriom estetycznym i konwencjom literackim niż kategorii prawdy lub prawdopodobieństwa.

„Podróż” jest gatunkiem synkretycznym, łączącym cechy wielu gatunków dokumentarnych i literackich.

W najnowszej encyklopedii PWN odnoszącej się do literatury światowej [*Literatura świata* 2007, s. 456] relacja opisowa, której przykładem jest **opis podróży, tzw. „podróż”**, uwzględniona jest przy definicji literatury faktu, którym to terminem określa się różnorodne odmiany piśmiennictwa dokumentarnego, mówiące o zdarzeniach autentycznych, dziejących się w określonych historycznie czasach i realnej przestrzeni geograficznej i społecznej. „Podróż” wymieniana jest równorzędnie z takimi formami wypowiedzi dokumentarnej jak: kronika, dziennik zdarzeń, biografia, korespondencja, wywiad, relacja dokumentarna i reportaż).

Obecnie nadal aktualne są cechy konstytutywne XIX-wiecznego opisu podróży, na który składały się:

1. opis marszruty – trasy stanowiącej oś tematyczną i kompozycyjną i scalającej poszczególne elementy opowiadanej historii;
2. osobowość autora-podróżnika (historia najczęściej opowiadana jest w pierwszej osobie);
3. wieloplanowość i różnorodność materiału tematycznego (połączenie zagadnień z zakresu historii, geografii, etnologii, socjologii, geografii, przyrodoznawstwa, politologii – opis miejsc, mieszkańców, klimatu, krajobrazów, sposobów życia itd.);
4. zasada panoramyczności – kierunek drogi prezentuje kolejne fragmenty panoramy i równoległe z nimi odsłania proces myślowy autora (choć czasami „podróż” ma konstrukcję opartą na zasadzie mozaikowej);
5. autopsja (nierzadko jednak wspomagana wcześniej publikowanymi lub wygłaszanymi wspomnieniami innych osób lub literaturą tzw. fachową);
6. dość wyraźne nastawienie na odbiorcę;
7. popularność, tj. zaliczenie do gatunków tzw. „niższych” popularnych, skierowanych do szerokich kręgów odbiorców.

Ze względu na relację między czasem podróży a czasem jej opisu, literatura podróżnicza dzieli się na dwie kategorie:

- a) pamiętnik spisywany z pewnego dystansu czasowego i przestrzennego,

b) zapis/opis podróźniczy powstający bezpośrednio w toku trwania podróży w formie notatek, dziennika, kroniki oraz „listów z podróży” (listy są jednak rezultatem przemyślanej obróbki językowo-stylistycznej, uporządkowania kompozycyjnego i treściowego dokonanej ze względu na osobę adresata) [Bachórz, Kowalczykowa 1991, s. 698].

Poza opisem podróźniczym, czyli „podróżą”, do gatunków literatury podróźniczej zalicza się:

Itinerarium/Itinerariusz – (z łac. iter – droga, podróż) gatunek literacki, który opisuje wrażenia podróźującego z odbytych wojaży, jego przemyślenia na temat mijanych regionów, miast, osad, oglądanych krajobrazów. W piśmiennictwie starożytnym itineraria były przewodnikami dla podróźnych, w pierw o charakterze informacyjnym, potem z wstawkami epicko-lirycznymi. Pierwsze itineraria pisali już m.in. Juliusz Cezar i Horacy (I w. p.n.e.); w Polsce gatunek uprawiany od XIII w. – jednym z autorów był m.in. Benedykt Polak. Przetworzone itinerariusze to dzienniki, kroniki, listy z podróży itp. [Bernacki, Pawlus 2002, s. 71-72; www.encyklopedia.interia.pl].

Diariusz – (z łac. diarium – dziennik, dosł. dzienna porcja, racja) forma piśmiennicza w staropolszczyźnie XVI-XVII w., uprawiana jako jedna z odmian pamiętnikarstwa, pokrewna księdze gospodarczej, będąca na dobrą sprawę dziennikiem, w którym zapisywano bieżące wydarzenia o charakterze prywatnym lub publicznym. Jednym z rodzajów diariusza były te zapisywane przez szlachciców podróźujących regularnie (opisy sporządzane codziennie) lub nieregularnie (opisy ważniejszych wydarzeń, przyporządkowane konkretnym datom). Diariusze miały charakter krótkich, lakonicznych i treściwych not, w których na plan pierwszy wysuwał się punkt widzenia autora, znającego opisywane zdarzenia z autopsji. Czasami diariusz stanowił szkic wstępny do spisywanego po latach pamiętnika. Przykłady polskie: *Diariusz peregrynacji włoskiej* (anonim), diariusze wojenne Jana Sobieskiego, zapiski M. K. Radziwiłła Rybeńki, *Dziennik wyprawy... pod Psków* J. Piotrowskiego [Bernacki, Pawlus 2002, s. 221-222].

Dziennik podróży – (z łac. diarium – zapis codzienny, przeznaczony na jeden dzień) gatunek, którego rozkwit nastąpił w XVIII w. i XIX w., będący jedną z podstawowych form piśmiennictwa relacjonującego przebieg wszelkiego rodzaju podróży: wypraw, tułaczek, wycieczek, wędrówek, pielgrzymek itd. Dzienniki przybierały najczęściej postać dokumentarną, będącą wiernym sprawozdaniem faktograficznym, bądź stawały się zapisem podróży o charakterze fikcyjnym. Do najważniejszych wyróżników tego rodzaju form piśmienniczych zalicza się:

- opisy: geograficzne, przyrodnicze, etnograficzne danych miejscowości czy regionów
- informacje encyklopedyczne na ich temat
- charakterystykę sposobu podróźowania
- opis zdarzeń, z jakimi miał do czynienia po drodze autor dziennika
- relację z przeżyć i refleksji osób podróźujących.

Najsłynniejsze dzienniki podróży literatury światowej to: *Dziennik podróży* H. Fieldinga, *Podróż włoska* J. W. Goethego, *Opisanie świata* M. Polo (XIV w.), *Podróż Sindbada Żeglarza* z serii *Baśni z tysiąca i jednej nocy*. Przykłady polskie: *Dzienniki podróży do Tatrów* S. Goszczyńskiego (1832 r.), *Dziennik podróży* J. Kopcia, *Listy z podróży* A. Odyńca (odbytej z Adamem Mickiewiczem), *Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu* J. Słowackiego, *Diariusz podróży do Włoch* M. Wirtemberskiej (wyd. 1978 r.), *Dyżurnem przez Śląsk. Dziennik podróży do Cieplic w roku 1816* I. Czartoryskiej (wyd. 1968), *Podróż do Polski i Podróż do Włoch* J. Iwaszkiewicza, *Imperium* R. Kapuścińskiego [Bernacki, Pawlus 2002, s. 401-403].

Listy z podróży – gatunek literacko-publicystyczny, stworzony przez Henryka Sienkiewicza w cyklu obejmującym relacje z podróży pisarza po Ameryce (lata 1876-77) oraz wypraw do Wenecji, Paryża, Rzymu, Hiszpanii, Grecji i Afryki. Szkice w postaci listów

wydane zostały w całości w 1880 r., wcześniej drukowane były na łamach „Gazety Polskiej”. Szkice-listy pisane są w tonie osobistej gawędy, opisują życie codzienne w danym kraju, przyrodę i wydarzenia z życia mieszkańców [Bernacki, Pawlus 2002, s. 451].

Pamiętnik – gatunek paraliteracki, będący prozatorską relacją z wydarzeń rozgrywających się w przeszłości, podanych w porządku chronologicznym, w których brał udział lub które obserwował autor-narrator dzieła. Ze względu na dystans czasowy spisywanej relacji górę bierze czasami nie tyle obiektywne przedstawienie wydarzeń historycznych, co bardziej subiektywne ustosunkowanie się do nich osoby autora. W Polsce forma popularna w szczególności w XVII w. Przykładem polskim są *Pamiętniki* Jana Chryzostoma Paska, uznane za arcydzieło pamiętnikarstwa XVII-wiecznego [Bernacki, Pawlus 2002, s. 278-280].

Powieść podróżnicza – odmiana gatunkowa powieści, zapoczątkowana w XVIII w., tematycznie związana z toposem podróży, jej przebiegiem, trudami i przygodami, w której bohater znajduje się w nieustannym ruchu, poza domem, w miejscach nieznanach, obcych. Jej celem było nie tylko dostarczanie czytelnikowi rozrywki, ale także przekazywanie nauki moralnej zgodnej z panującym światopoglądem. Klasyczny schemat fabularny powieści podróżniczej, który obowiązuje niezmiennie do dnia dzisiejszego, wygląda następująco: najpierw ma miejsce sytuacja wstępna, wprowadzenie w temat (akcja powieści zaprezentowana na początku zmusza bohatera do podjęcia podróży), następnie ma miejsce podjęcie decyzji o wyprawie: poznawczej, zdobywczej lub ratunkowej, przygotowanie zespołu do wyprawy i wreszcie podróż pełna niebezpieczeństw, dotarcie do celu wyprawy i związane z nim: poznanie nowego świata, zdobycie skarbu, lub odnalezienie zagubionej osoby i ostatecznie powrót do rodzinnego domu [Bernacki, Pawlus 2002, s. 338-340; Olinkiewicz i in. 1999].

Najsłynniejsze światowe dzieła powieści podróżniczej: *Podróże Guliwera...* J. Swifta, *W 80 dni dookoła świata* i *20 mil podwodnej żeglugi* J. Verne'a, *Don Kichot* M. Cervantesa, *Przypadki Idziego Blasa* A. Lesage'a, *Przypadki Robinsona Cruzoe* D. Defoe, *Klub Pickwicka* K. Dickensa, powieści „*plaszcza i szpady*” A. Dumasa ojca, np. *Trzej muszkietierowie*, K. Maya *Winnetou*, *Księga dżungli* R. Kiplinga. Przykłady polskie: cykl *Przygód Tomka* A. Szklarskiego, *W pustyni i w puszczy* Henryka Sienkiewicza.

Szczególną odmianą powieści podróżniczej jest Robinsonada, wywodząca się od powieści Daniela Defoe *Przypadki Robinsona Crusoe* (wyd. 1719 r.), której schemat fabularny oparty jest na zapisie katastrofy (najczęściej) morskiej oraz przedstawieniu dalszych dramatycznych losów człowieka pozostawionego w odludnym miejscu. Najsłynniejsze światowe dzieła tego typu powieści podróżniczej to: *Tajemnicza wyspa*, *Szkoła Robinsonów* i *Dwa lata wakacji* J. Verne. Przykład polski: *Przygody młodzieńca, czyli Robinsona polskiego* A. Dygasińskiego (1896 r.) [Bernacki, Pawlus 2002, s. 344-345].

Reportaż – nazwa gatunkowa używana w terminologii literackiej oraz wszelkich odmianach dziennikarstwa (prasowego, radiowego, telewizyjnego itd.). Gatunek związany z rozwojem prasy, ostatecznie ukształtowany w drugiej połowie XIX w. Granice twórczości reportażowej są płynne, a sam reportaż zaliczany jest do tzw. literatury faktu. Uchodzi za pograniczny gatunek, usytuowany między literaturą a publicystyką. W przeciwieństwie do twórczości operującej fikcją literacką reportaż, posługując się często formami zapożyczonymi z literatury pięknej, relacjonuje fakty, których autor był świadkiem. Elementy kreatywności występują w procesie porządkowania, zestawiania, konstruowania całości reportażu, w sposobach opisu i formach komentarza przybierającego także postać fabularyzowaną. Na kształt reportażu wpływa również tradycja form poprzedzających, jak relacje i opisy podróży, kroniki, epistolografia. Do jego rozwoju przyczyniła się także realistyczno-obyczajowa powieść XVIII i XIX w. [*Multimedialna...*]. Ze względu na poruszaną tematykę wyróżnia się różne odmiany gatunkowe reportażu, wśród których ważne miejsce zajmuje reportaż podróżniczy. Przykłady polskie: *Na tropach Smętka* M. Wańkowicza, *W czerwonej Hiszpanii*

K. Pruszyńskiego oraz książki Ryszarda Kapuścińskiego – m.in.: *Wojna futbolowa, Cesarz, Heban, Szachinszach, Imperium* [Bernacki, Pawlus 2002, s. 611-613].

Szkic podróżniczy – nazwa eseju lub artykułu popularnonaukowego poświęconego problematyce podróżniczej i turystycznej; utwór o walorach literackich, sięgający niekiedy do fikcji fabularnej, przedstawiający dany temat w nowy, odmienny sposób i charakteryzujący się dbałością o piękny i oryginalny sposób przekazu oraz eksponowaniem podmiotowego punktu widzenia [definicja własna na podstawie definicji szkicu i eseju z *Multimedialnej...* 2003].

Dodatkowo warto także zwrócić uwagę na istnienie przewodników turystycznych, które są niezbędne w turystyce, lecz nie należą zasadniczo ani do literatury pięknej, ani do literatury faktu, a stanowią jedynie rodzaj poradnika dla turysty i są praktyczną pomocą w podróży (niektóre z nich mają jednak subiektywny charakter i w pewnym stopniu mogą być utożsamiane z itinerariuszami. Przewodniki wywodzą się ze starożytnej periegezy (z gr. opis geograficzny), zawierającej ważne informacje na temat mijanych przez jej autora miejscowości i ich okolic oraz niezbędne porady praktyczne, odpowiadające na pytania podróżników: gdzie zanoć, gdzie się posilić, co zobaczyć, jakie niezbędne rzeczy zabrać ze sobą w podróż na co uważać, jakich sytuacji unikać itp. [Bernacki, Pawlus 2002, s. 86]. Przykładem polskich subiektywnych przewodników są m.in.: *Groch i kapusta, czyli podróżuj po Polsce!* (3 tomy), autorstwa Elżbiety Dzikowskiej, *Sztuka podróżowania* Jacka Pałkiewicza, *Szlaki dla obywateli* (2 tomy) i *Poradnik obywatela* Remigiusza Mielcarka, *Poradnik Globtrotera, czyli Blondynka w podróży* Beaty Pawlikowskiej.

Propozycje tras turystycznych opartych o literaturę podróżniczą faktu

Propozycje tras, które mogłyby być realizowane w oparciu o wybraną – a niedocenianą do tej pory w turystyce – literaturę podróżniczą faktu, tj. itineraria/itinerariusze, diariusze/dzienniki podróży, listy z podróży, pamiętniki, reportaże podróżnicze, a także kroniki, relacje czy wspomnienia są następujące¹:

1. Trasy prowadzące do wybranych miejsc lub po wybranych miejscach na świecie w obrębie określonej tematyki, opracowane na podstawie jednego lub kilku utworów autorstwa tego samego lub różnych podróżników:

A) propozycje tras dla osób chcących poznawać obce, nieznanne lub mało znane kultury lub rejony świata:

- *Chwila przed zmierzchem* Marcina Kydryńskiego, Warszawa 1997
- *Córka Gangesu* Miro Asha, Warszawa 2002
- *Doskonały smak Orientu* Piotra Kłodkowskiego, Kraków 2006
- *Gdzie kończy się droga. Samotna wyprawa po bezdrożach Azji* Warmbrunn Erika, Łódź 2004
- *Jadąc do Babadag* Andrzeja Stasiuka, Wołowiec 2004
- *Japonia daleka czy bliska* Ewy Kamler, Warszawa 1998
- *Kuba to nie tylko Varadero* Jerzego Adamaszka, Quebec 1997
- *Na przystankach Alaski* Michała Pawluśkiewicza, Kraków 1996
- *Najtrudniejsza podróż* Kiry Salak, Wrocław 2006
- *Niełatwo być Indianinem* Elżbiety Dzikowskiej, Warszawa 1975,
- *Nil Błękitny. Rzeka magii i tajemnic*, Warszawa 2001
- *Sahara* Michaela Palina, Warszawa 2004

¹ Aby przygotowywany przeze mnie spis utworów nie był zbyt subiektywny, w propozycjach tras A-E wykorzystalam tytuły książek, które w poprzednim roku akademickim, tj. 2006/2007 przeczytali w ramach zaliczenia prowadzonego przeze mnie przedmiotu o nazwie: *Wykład monograficzny: Podróże i turystyka we dziejach* studenci V r. studiów zaocznych Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Poznaniu.

- wybrane książki Olgierda Budrewicza: *Wśród polskich kangurów*, 1982, *Madagaskar pełen tajemnic*, 1986, *Na Syberii ciepłej*, 1987, *Daleko, jeszcze dalej*, 2006 (większość pozycji wydana w Warszawie)
- 3 książki Wojciecha Cejrowskiego: *Na końcu Orinoko*, Pelplin 2003, *Gringo wśród dzikich plemion*, Poznań 2006, *Rio Anakonda*, Poznań 2006
- 6 książek Beaty Pawlikowskiej, m.in.: *Blondynka w dżungli*, 2001, *Blondynka wśród łowców tęczy*, 2002, *Blondynka śpiewa w Ukajali*, 2003, *Blondynka u szamana*, 2004, *Blondynka Tao*, 2005, *Blondynka na Kubie*, 2006 (wszystkie pozycje wydane w Warszawie)
- wybrane książki Ryszarda Kapuścińskiego: *Chrystus z karabinem na ramieniu*, 1975, *Wojna futbolowa* 1978, *Cesarz*, 1978, *Szachinszach*, 1982, *Imperium*, 1993, *Heban*, 1998 (pozycje wydane w Lublinie i Krakowie)
- ponad 10 książek Toniego Halika, m.in.: *180 000 kilometrów przygody*, 1975, *Z kamerą i strzelbą przez Mato Grosso*, 1986, *Moja wielka przygoda*, 1988 (większość pozycji wydana w Warszawie)
- ponad 20 książek Arkadego Fiedlera, m.in.: *Ryby śpiewają w Ukajali*, 1935, *Kanada pachnąca żywicą*, 1935, *Zdobywamy Amazonkę*, 1937, *Gorąca wieś Ambinanitelo*, 1953, *Orinoko*, 1957, *I znowu kusząca Kanada*, 1965, *Spotkałem szczęśliwych Indian*, 1968, *Piękna, straszna Amazonia*, 1971, *Biały Jaguar*, 1980 (większość pozycji wydana w Warszawie i Poznaniu)
- B) propozycje tras dla miłośników sztuki:
 - *Hiszpania. Wspomnienia z podróży* Aleksandra Hirschberga, Toruń 2003
 - *Podróże do Włoch* Jarosława Iwaszkiewicza, Warszawa 1977
 - *Ucho Jaka* Anny Nachter i M. Styczyńskiego, Kraków 2003
- C) propozycje tras dla miłośników historii i wypraw sprzed wieków oraz „odkrywców”:
 - *Od Łomnicy do Mont Blanc* pod red. Kazimierza SAYSSE-Tobiczyka, Warszawa 1969
 - *Relacja z wyprawy Magellana dookoła świata* Antonio Pigafetty, XVI w./1992
 - *W pogoni za nową przygodą* Sygurda Wiśniowieckiego XIX w./1979
 - *Krzysztof Kolumb – bohater, czy łotr?* S. Fischera-Fabiana, Warszawa 2006
 - *Terra Incognita* Jacka Pałkiewicza, Kraków 1997
- D) propozycje tras dla kobiet:
 - *Krynolinę zostaw w Kairze* Barbary Hodgson, Warszawa 2004
 - *Najtrudniejsza podróż* Kiry Salak, Wrocław 2006
 - *Prowadził nas los. Autostopem dookoła świata* Kingi Choszcz i Radosława „Chopina” Siudy, Gdańsk 2004
 - *Przesunąć horyzont* Martyny Wojciechowskiej, Kraków 2006
 - *Wśród kanibali. Wyprawy kobiet niezwykłych* Michele Slang, Warszawa 2001
 - książki Beaty Pawlikowskiej z serii *Blondynka...*, Warszawa 2001-2006
- E) propozycje tras dla miłośników trudnych lub wręcz ekstremalnych wypraw:
 - 2 książki Marka Kamińskiego: *Moje bieguny*, Gdańsk 1998 oraz *Razem na biegun*, Gdańsk 2005
 - *Na szlaku koki* Jerzego Suchockiego, Warszawa 2002
 - *Na zachód od Alice Springs* Robyn Davidson, Warszawa 1994
 - *Przesunąć horyzont* Martyny Wojciechowskiej, Kraków 2006
 - *RPA piekło, czy raj* Adama Galewskiego, Tczew 1995
 - *Siedem sekwojowych pni* Andrzeja Urbańczyka, Bielsko-Biała 2006
 - *Z nurtem Amazonki* J. Kane, Z. Bzdaka, J. Boguckiego., Bielsko-Biała 2002
 - 4 książki Krzysztofa Baranowskiego: *„Polonezem” dookoła świata*, Warszawa 1973, *Wyścig do Newport*, Warszawa 1976, *Samotny żeglarz*, Warszawa 1995, *Drugi raz dookoła świata*, Warszawa 2003
 - 4 książki Wojciecha Cejrowskiego, zwłaszcza *Gringo wśród dzikich plemion*, Poznań 2006

- 6 książek Beaty Pawlikowskiej z serii *Blondynka...*, Warszawa 2001-2006

F) propozycja tras dla miłośników konkursów literackich: np. Konkursu im. Arkadego Fiedlera o nagrodę „Bursztynowego Motyla” [www.fiedler.pl].

Od 1996 r., corocznie, w Muzeum-Pracowni pisarza-podróżnika wręczana jest nagroda „Bursztynowego Motyla” im. A. Fiedlera dla polskiego autora książki podróżniczej, ufundowana przez senatora Wojciecha Kruka i jego żonę Ewę oraz Urząd Marszałka Województwa. Pomysł organizowania corocznych Konkursów zrodził się w Bibliotece Raczyńskich w trakcie obchodów 100. rocznicy urodzin Arkadego Fiedlera w 1994 r. Postanowiono tym samym przywrócić rangę i znaczenie literaturze podróżniczej. Biblioteka Raczyńskich jest także koordynatorem wydarzenia – wiosną każdego roku zbiera się tam kilkunastoosobowe jury wyłaniające najciekawszą książkę. Dotychczasowymi laureatami zostali (turyści mogą wyruszyć śladami treści nagrodzonych książek):

Stanisław Szwarc Bronikowski (Warszawa 1996) - *Poszukiwanie zagubionych światów*

Jerzy Kukuczka (Kraków 1996- pośmiertnie) - *Mój pionowy świat czyli 14 x 8000*

Waldemar Borek i Krzysztof Czader (Warszawa 1997) - *Madagaskar*

Jacek Pałkiewicz (Warszawa 1998) - *Terra incognita. Wyprawa do źródeł Amazonki i Po bezdrożach świata*

Marek Kamiński (Gdańsk 1999) - *Moje bieguny: dziennik z wypraw 1990-1998*

Marcin Kydryński (Warszawa 2000) - *Pod słońce*

Ryszard Kapuściński (Bielsko-Biała 2001) - *Z Afryki*

Beata Pawlikowska (Warszawa 2002) - *Blondynka w dżungli*

Wojciech Jagielski (Warszawa 2003) - *Modlitwa o deszcz*

Wojciech Cejrowski (Pelplin 2004) - *Gringo wśród Dzikich Plemion*

Olgię Budrewicz (Warszawa 2005) - *Druga strona Księżyca*

Elżbieta Dzikowska (Warszawa 2006) - *Groch i kapusta, czyli podróżuj po Polsce!*

Andrzej Stasiuk (Wołowiec 2007) - *Fado*

Bogusław Michalec (Warszawa 2008) - *Polska ginąca*

2. Trasy biograficzne śladami znanych (żyjących i nieżyjących) polskich pisarzy-podróżników w oparciu o książki będące zapisem ich kolejnych podróży:

„Trasa Arkadego Fiedlera”: wykorzystanie kilkunastu książek (m.in. *Kobiety mej młodości*, Poznań 1989)

- „Trasa Toniego Halika”: wykorzystanie kilkunastu książek (zwłaszcza: *Moja wielka przygoda* i *Urodzony dla przygody*)

- „Trasa Olgię Budrewicza”: wykorzystanie licznych reportaży, kilku książek (zwłaszcza: *Bylem wszędzie*)

- „Trasa Ryszarda Kapuścińskiego”: wykorzystanie licznych reportaży, kilkunastu książek (zwłaszcza: *Autoportretu reportera*)

- „Trasa Beaty Pawlikowskiej”: wykorzystanie 6 książek z serii *Blondynka...*

- „Trasa Wojciecha Cejrowskiego”: wykorzystanie 4 książek

„Trasa Elżbiety Dzikowskiej: wykorzystanie kilku książek (zwłaszcza: *Groch i kapusta, czyli podróżuj po Polsce!*)

i inne.

Zakończenie

Zaprezentowane przeze mnie przykłady tras (tak tematycznych, jak i biograficznych) związane z literaturą podróżniczą stanowią – i powinny stanowić – doskonały pomysł na podróż dla miłośników niebanalnych wypraw po świecie, dla czytelników tego gatunku literatury, jak również dla turystów kulturowych, którzy interesują się niszowymi formami turystyki. W związku z tym, iż obecnie turystyka literacka oparta o literaturę podróżniczą faktu jest całkowicie nieobecna na polskim rynku turystycznym, a stanowi niezwykle ciekawe źródło wiadomości dla osób lubiących czytać książki i podróżować, powinna być promowana

przez organizatorów turystyki (nie tylko kulturowej) – zarówno dla odbiorcy grupowego, jak i indywidualnego.

Literatura podróżnicza faktu jest niewątpliwie niszową formą turystyki literackiej, czyli unikalnym produktem skierowanym do bardzo precyzyjnej niewielkiej grupy odbiorców [<http://marketing.ebiznes.org.pl/nisza,produkt.htm>], lecz jak każda nisza jest produktem niezbędnym. Pozostaje więc mieć nadzieję, że już wkrótce przestanie być niedoceniana i zacznie stanowić jedną z kluczowych części turystyki literackiej, co winno mieć miejsce ze względu na jej bogactwo merytorycznie-socjologicznie-poetyckie. Jak mawia bowiem amerykańska pisarka Ursula K. Leguin: „Czytamy książki, by odkryć, kim jesteśmy. To, co inni ludzie – prawdziwi czy wymyśleni – robią, myślą i czują jest bezcennym przewodnikiem w rozumieniu, kim jesteśmy i kim możemy się stać”, zwłaszcza podczas podróży ich śladami [dop.: K. Buczkowska].

Bibliografia²

- Bachórz J., Kowalczykowska A. (red.), 1991, *Słownik literatury polskiej XIX wieku* (pojęcie: „podróż” w opracowaniu J. Kamionki-Straszakowej), Wyd. „Ossolineum”, Wrocław
- Bernacki M., Pawlus M., 2002, *Słownik gatunków literackich*, Bielsko-Biała
- Buczkowska K., 2008, *Turystyka kulturowa. Przewodnik metodyczny*, Wyd. AWF Poznań
- Butler R., 2000, *Literary tourism*, [w:] Jafari J. (red.), *Encyclopedia of tourism*, Londyn
- Czapińska W., 2000, *Magiczne miejsca literackiej Europy*, Wyd. „Europa”, Wrocław
<http://marketing.ebiznes.org.pl/nisza,produkt.htm>, data dostępu: 17.12.2008 r.
- Kapuściński R., 2003, *Autoportret reportera*, Wyd. „Znak”, Kraków
- Literatura świata*, 2007, Encyklopedia PWN, Warszawa
- Multimedialna Encyklopedia Powszechna, 2003, PWN
- Olinkiewicz E., Radzyńska K., Styś H., 1999, *Słownik Encyklopedyczny – Język polski*, Wyd. „Europa”, Wrocław
- www.encyklopedia.interia.pl, data dostępu: 17.12.2008 r.
- www.fiedler.pl, data dostępu: 7.12.2008 r.
- Zmysłony P., 2001 *Literatura jako podstawa tworzenia produktu turystycznego*, „Problemy Turystyki”, nr 1-2, ss. 21-31

Nonfiction travel literature as an underestimated niche of literary tourism

Abstract

The author emphasizes the necessity for Polish tourists, tourism organizers and popularizes to notice the nonfiction travel writing – especially travel descriptions, the genre called “travel”, as well as travel diaries/logs, itineraries, letters from trips, memoirs, travel reportages, chronicles, stories and memories (these genres are characterized in the article) – because currently this form of literary tourism is completely absent on Polish tourist market, yet it is an extremely interesting source of information for people enjoying original ways of traveling the world or for cultural tourists. Moreover, the article includes proposals of tourist routes based on nonfiction travel literature written by Polish travelers or available in Polish. The routes are divided into two groups: a) routes leading to chosen places in the world, covering certain themes and based on chosen travel literary works; b) biographical routes in the footsteps of famous writers-travelers, based on the books describing their trips.

² Bibliografia nie obejmuje pozycji literatury podróżniczej podawanej jako przykłady przy opisie gatunków literackich i propozycjach tras turystycznych.